

Kriminológiai kutatási módszerek

Problémafelvetés

„Mivel a bűnözéssel kapcsolatos kutatások jó része hivatalos bűnözési statisztikákon alapul, erről az adatállományról készültek kritikai elemzések. Az eredmények nem igazán biztatók. Tegyük fel például, hogy a marihuána-fogyasztás hosszú távú tendenciáira vagyunk kíváncsiak az Egyesült Államokban. Úgy tűnik, hogy ezt elfogadhatóan lehetne mérni a marihuána árusításáért, illetve birtoklásáért őrizetbe vett emberek számára vonatkozó hivatalos statisztikákkal. Igaz ez? Nem feltétlenül.” (Babbie, 2003:367)

A kriminológia a kezdetektől fogva (XIX. század) támaszkodott az empiriára, noha a nem, vagy alig lankadó törekvése a bűnözés megismerése során mindenekelőtt annak keletkezésére irányult. Ehhez korán felismerték, hogy akár a bűnöző embert, akár a társadalmat vizsgálva tapasztalati kutatásokra, empirikus ismeretekre van szükség.

Már előljáróban le kell szögezni, hogy álláspontunk szerint nem létezik úgymond egységes és kizárólagos kriminológiai módszer. Módszertani eszköztára lényegében megegyezik a tapasztalati társadalomtudomány által alkalmazott technikákkal, megoldásokkal (Kaiser, 1993:36). A kriminológiai kutatás az általánosnak tekinthető módszertanban annyiban foglal csak el sajátos helyet, amennyiben ezt a tárgya meghatározza.

A módszertanban tehát – a sokban közös szociológiához viszonyítva – úgy, hogy itt az emberi viselkedés intézményes társadalmi normákba, jellemzően büntető jogszabályba ütköző válfajait kutatja. A kriminológia módszertani értelemben tehát valóban multidiszciplináris.

1. A tapasztalati kriminológiai vizsgálatok kialakulása

Mint minden modern tapasztalati társadalomtudomány, módszertani alapjaiban és törekvéseiben a kriminológia is az angol empirizmusra,

A tanulmány a Kriminológia – Szakkriminológia c. kötetben jelent meg (Komplex Kiadó, Budapest, 2006).

valamint a francia enciklopédisták célkitűzéseire vezethető vissza. Elméleti alapjait a pozitivisták gondolkodás „*Tapasztalatot spekulációk helyett*”, vagy a „*Tudomány mérést jelent*” posztulátumai fejezik ki leginkább (Atteslander, 1991:21).

Tartalmi lényegét tekintve az a „szervezett szkepticizmus” (Merton, 1985:277) fűtötte művelőit, amely mindenkor a világ megismerésére törekedett. Maximái az egyetemesség, sokoldalúság, szabad értékválasztás, nyitottság, objektivitás, függetlenség stb. Ha ez nem valósulhatott meg, akkor általában betiltották, mint Európa keleti felében, a szovjet típusú társadalmakban, vagy kriminálbiológiává sorvadt, mint a náci Németországban.

Meglehetősen korán, már a XIX. század első harmadában, a francia pozitivisták kezdetén a mérhető vagy megszámlálható adatok összegyűjtése tűnt a kutatók számára a valóság megismeréséhez vezető legbiztosabb útnak. Quetelet a „*Physique Sociale*”-ban (1835) arra törekedett, hogy minden elképzelhető adatot összegyűjtsön. Így a születések, halvaszületések, házasságkötések, halálesetek, a légzésszám, a pulzusszám, a „vér súlya”, az emberek „gyorsasága”, az elmebetegségek. Úgyszólván mindent regisztrált, ami a kutatói kíváncsisága útjába esett és mérhető volt.

2. Az empirikus társadalomtudomány

„A tapasztalati társadalomtudományi kutatás a társadalmi jelenségek rendszeres megfigyelése és értelmezése. Tapasztalatiság azt jelenti, hogy az elméletben megfogalmazott felvetéseket specifikus valóságokon ellenőrzik. A rendszeresség arra utal, hogy ezt csak szabályok betartásával és követésével lehet megtenni. A vizsgálathoz szükség van elméleti feltételezésekre, a vizsgálandó társadalmi realitásra, valamint rendelkezésre álló eszközökre.” (Kerner, 1991:16)

Éles különbséget szokás tenni ugyanakkor empirikus társadalomkutatás és empiricizmus között. Amit Quetelet társadalomkutatásként űzött, már kritikusa, Comte számára sem volt elfogadható (Funk, 1990:242–253). A minden mérhető faktor felsorolása még nem tekinthető tudományos megismerő munkának. Az empiria teória nélkül nem létezhet.

Quetelet empiricizmusa már a XIX. század közepén meghaladottnak számított, és átadta helyét annak a módszernek, amit manapság a fenti kerner értelemben vett empiria alatt értünk.

A német filozófia által meghatározott gondolkodásmódban a továbbiakban még különbséget szokás tenni tárgyunkban a Sollen és Sein dichotómiája szerint, éspedig úgy, hogy a büntetőjog számít a „Sollen” tudományágnak, amely azokkal a tételekkel operál, amelyeknek egy társadalomban lenniük, érvényesülniük kellene, míg a kriminológia a „Sein” tudománya, vagyis azt kutatja, hogy a valóságban a büntetőjog optimamához képest hogy alakul a társadalom létező valósága. Ehhez azonban nyilvánvalóan empiriára, tapasztalati megismerésre van szükség.

Látni kell ugyanakkor, hogy egyetlen módszerrel sem vizsgálható a valós világ totalitása. Minden megközelítés bizonyos szempontokat preferál, másokat szükségképpen figyelmen kívül hagy. Be kell azt is látni, hogy az empiriával csak korlátozott pontossággal ismerhetjük meg a világot, így módszertani apparátusunk a valóságkonstituálás részmodellje.

3. A gyakorlat és az elmélet viszonya

A bűnüldözési, igazságszolgáltatási gyakorlat oldaláról újra meg újra felmerül, hogy az elmélet eltávolodik a gyakorlattól, tételei praxisidegenek, nem kellően – vagy egyáltalán nem – alkalmazhatók. Az elméleti munkával szembeni fenntartások mögött nem szükségképpen húzódik meg elméletellenesség, de két dolgot feltétlen ki kell emelni. Kétségkívül felmerülhet a gyakorlat részéről egyfajta félelem, amit Kaiser (1993:24) az „ellenőrzők ellenőrzésének” nevez.

A bűnüldözők, mint a bűn ellenőrzői esetenként nem kedvelik a tudomány képviselőinek túlzott érdeklődését, amikor a sajátos elveket követő gyakorlati munkájukra kíváncsiak, és védekeznek azzal, hogy a tudósok elképzelései valóságidegenek. Másrészt viszont a kriminológiai elmélet alapkutatói tételei kétségkívül a gyakorlat számára közvetlenül nem mindig érthetőek, s bár a teória is végső soron teljesítmény – sőt végtermékorientált, ez a kapcsolat nem mindig közvetlen és nem szükségképpen azonnali.

Látni kell ugyanakkor, hogy a másik, az elméleti oldal arisztokratikus elzárkózása sem kívánatos. A gyakorlat sürgető kérdéseire sokszor nincs, vagy nincs jó válasz, s bár a praxis joggal vár egyértelmű eligazítást, ez részéről nem szükségképpen „vulgáris funkcionalizmus” (Sack, 1990:34), legfeljebb az elkerülhetetlen fejlődés útkeresése.

Összességében tehát a gyakorlat és az elmélet egymásra támaszkodik. A gyakorlat problémái generálják az elmélet kutatási irányait, az elmélet pedig – lássuk be – korlátozott hatékonysággal képes fejleszteni a gyakorlatot.

4. A kriminológiai kutatás folyamata

A kutatás tárgyának kiválasztása

A társadalomkutató számára a kutatási kérdések a valóság megfigyelésének spontán impulzusaiból, saját érdeklődésből, elméletek, más kutatási eredmények megismeréséből, különböző szervezetek, hivatalok felkéréseiből érkeznek.

Az első gyakorlati lépés az szokott lenni, hogy a kutató gondolatban modellez, felállít egy kapcsolatot, mindenekelőtt azonban tisztázza az adott társadalmi probléma hatásait, összefüggéseit.

A bűnözés elleni küzdelem sikere például – egyebeken kívül – a rendőrség eredményes bűnfelderítő tevékenységétől függ. A rendőrség viszont csak akkor tud eredményes lenni, ha a lakosság a tudomására hozza, feljelenti a bűncselekményeket. A lakosság – számos más okon túl – akkor tesz feljelentést, ha a rendőrségben segítő partnert tételez, ha annak a bűnfelderítő tevékenysége eredményes, ha alacsony a latencia stb.

Vagyis ha egy rendőri szerv azzal a kérdéssel fordul valamely kriminológus kutatóhoz, hogy a rendőrség egy meghatározott területen hogyan tudná a latens bűnözést csökkenteni, a kutató a fentiek végiggondolása után mindenekelőtt fogalmakat tisztáz. Ezek lehetnek tapasztalati, vagy konkrét fogalmak, például feljelentés, sikeres felderítés, vagy elméleti fogalmak, mint a társadalmi státusz, elidegenedés, bűnözési félelem stb., mely utóbbiak a korábbi tudományos kutatások absztrakt, de a kutató számára konkrét tartalommal bíró kategóriái. Természetesen ezek is valamilyen szinten kötődnek a valós világhoz, de megfigyelésük, egzakt mérésük közvetlenül nem lehetséges.

Amikor ebben az első fázisban a kutató fogalmakat konkretizál, ügyelnie kell arra, hogy ezek a fogalmak egyértelműek, jól definiáltak, mással nem összetéveszthetők legyenek. (Például a használni kívánt bűnözési félelem és a szorongás egymástól jól megkülönböztethető legyen.)

Ha tehát a reménybeli kutató végiggondolja a saját ismeretei, a más szakemberekkel való konzultálás és a szakirodalom tapasztalatai alapján a

rendelkezésre álló információkat, következhet az első összesítés, amiben összeállít egy koherens logikai rendszert.

5. Az összefüggő láncolatok felvázolása, a probléma konkretizálása

A kutató, miután alaposan felkészült a fent írt szóba jöhető információs források megismerése révén a problémából, felállít egy elméleti modellt, amely esetünkben például a következő tételekből áll:

A rendőrség és a lakosság jó kooperációja függ:

1. A lakosság bizalmától, melynek összetevői
 - a) a rendőrségről szerzett korábbi ismeretei, tapasztalatai,
 - b) a rendőrség eddigi sikerei, kudarcai,
 - c) a lakossági releváns csoportok (önkormányzatok, egyházak, egyesületek stb.) véleménye,
 - d) korábbi rendkívüli események, botrányok stb.
2. A rendőrség jó kommunikációjától, felkészültségétől, munkastílusától
 - a) a rendőrség nyitottsága,
 - b) a rendőrség önábrázolási törekvései,
 - c) korábbi bűnmegelőző, felvilágosító vagy PR kampányok sikerei, kudarcai stb.
3. A lakosság bűnözési félelmi szintjétől
 - a) korábbi bűnözési leterheltségi szint,
 - b) bűnöző személyek, csoportok aktivitása,
 - c) lakosság társadalmi-gazdasági összetétele,
 - d) infrastruktúra (lakások színvonala, telefonellátottság),
 - e) munkanélküliség szintje stb.

Ha tehát a rendőrség elégedetlen, hogy például a bűncselekmények sértejtjei nem szívesen tesznek feljelentést, a bűncselekmények szemtanúi vonakodnak tanúvallomást tenni, a korábban megtett feljelentéseket, tanúvallomásokat rendre visszavonják, akkor a kutató a fentiek számbavétele után a következőképpen konkretizálja az összefüggéseket.

Az elégtelen rendőrségi-lakossági együttműködés számtalan okra vezethető vissza. Ezek az okok kereshetők mindenekelőtt a rendőrségben (létszám, képzettség, munkastílus stb.), de a lakosságban is (magas az időskorúak, munkanélküliek, büntetett előéletűek stb. aránya). Az általános okokon túl, melyek hatása csak feltételezhető, számtalan speciális

összefüggés is felvázolható, például egy korábbi ügy kapcsán rendőri brutalitás, egy tanút nem sikerült megvédeni stb. Ha tehát a rendőrség a lakosság segítő kapcsolatba kerülését szeretné erősíteni, ehhez bizonyos összefüggések létét vagy hiányát kell tisztázni, majd pedig ezek fokát mérni.

Általánosan tehát ebben a második szakaszban az összefüggések felvázolása történik. A kontextusok közötti összefüggés ok-okozati kapcsolatának láncolata elméletileg egy struktúra képét körvonalazza, a manifeszt és latens változók bonyolult kölcsönhatásának leírása pedig lényegében a valóság modellezése. Ez a képzeletbeli leírás persze már fogalmilag is előre vetíti, hogy perspektivikusan össze kell vetni, meg kell feleltetni a valósággal.

6. Kutatási hipotézisek megfogalmazása

A kutatás tervezése során a kutatónak ezen a ponton a már meglévő ismeretei alapján koncepciói, sejtései vannak. A konkrét példánál maradv példaul: „a lakossági együttműködési készség hiánya feltételezhetően negatívan hat a rendőrség munkavégzésének sikerére.”

Logikailag végiggondolva a fenti hipotézist láthatjuk, hogy egy valószínűségi állítás, mely két egymással kölcsönhatásban álló változóból, a lakossági kooperációs magatartásból és a rendőrségi munka eredményességéből áll. Azzal, hogy a kutató megfogalmaz egy kiindulási hipotézist, szükségképpen változókat használ. Ezek lehetnek független változók, például a rendőri munka szempontjából az adott területen lévő munkanélküliség szintje, és függő változók, mint például a lakossági feljelentési hajlandóság, mely mint a kiinduló példán láttuk, függ egyebeken túl a rendőrség megítélésétől.

Ha tehát hipotéziseink megfogalmazásánál egy vizsgálatba valamely független változót be akarjuk vonni, tekintettel kell lennünk azokra a kontextusokra, amelyek meghatározzák mozgását.

A konkrét példa esetén kutatási hipotézisekként jöhetnek szóba:

- „A korábbi sértettek inkább mennek el feljelentést tenni.”
- „A nők jobban félnek a bűncselekménynek való áldozatul eséstől, mint a férfiak.”
- „A félelem magasabb szintje pozitívan hat a feljelentési hajlandóságra.”

A hipotézisek megfogalmazásánál ügyelni kell, hogy a feltételezések el-
lentmondásmentesek, ellenőrizhetők, megcáfolhatatlanok legyenek.

Egy német mondás szerint például: „*Ha a trágyadombon kukorékol a kakas, holnap vagy jó idő lesz, vagy rossz*” az első követelménybe, egy középkori hiedelem szerint „*Minden boszorkány tud repülni*”, a második és harmadik követelménybe ütközik (Schwind, 1997:152).

További fontos követelmény, hogy a hipotézisek között legyen olyan állítás, olyan új aspektus, mely valamilyen mértékben előreviszi a tudományt, mert valamilyen új ötletet, összefüggést, feltételezést vet fel.

Tekintettel arra, hogy a kriminológia nem természettudomány, így törvényszerűségei sem érvényesülnek olyan egyértelműen és kizárólagosan, mint az a természet törvényeinél megszokott. (Például ott a folyadékok és gázok nyomása funkcionális kapcsolatban áll a hőmérsékletükkel.)

A társadalomtudomány törvényszerűségei nem determinisztikus, hanem statisztikai valószínűségű összefüggések. (Például ha javul a rendőrség megítélése, elképzelhetően javulni fog a lakosság együttműködési készsége is. Emiatt a kriminológiai tételekben csak a „minél inkább – annál ...” vagy „egyrészt – másrészt...” jellegű feltételezéseket lehet kimondani.)

További sajátosság, hogy a mérhető változók, beállítódások, attitűdök, vélemények csak egy képzeletbeli skála szélső értékei viszonylatában értelmezhetők és mérhetők.

Például:

„*Hogyan jellemezné bűnözési szempontból azt a környezetet, ahol Ön lakik?*”

- nem biztonságos,
- kevésbé biztonságos,
- átlagos,
- eléggé biztonságos,
- biztonságos. (Korinek, 1988:215)

Összefoglalva tehát, a hipotézisek megfogalmazásánál mindezekre tekintettel a kutató számba veszi az összefüggéseket és sejtéseit, majd tudományos állítások formájában megfogalmazza és rögzíti, melyeket aztán a kutatás további részében igazolni vagy cáfolni törekszik (Korinek, 1988:56–59).

7. A módszer megválasztása

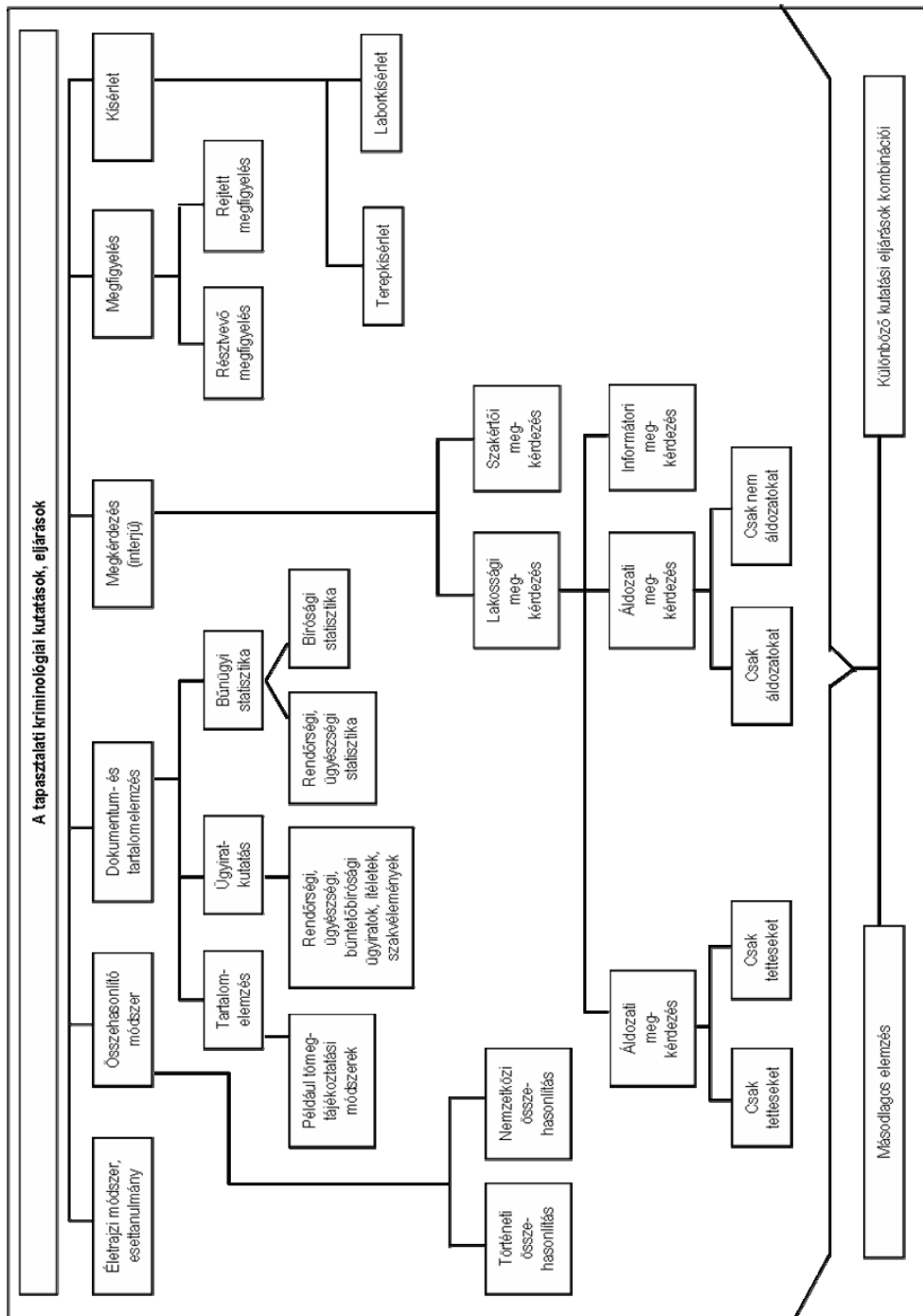
Ahhoz, hogy a szóba jöhető megoldások közül az adott témára leginkább megfelelőt lehessen illeszteni, át kell tekintenünk a kínálkozó lehetőségeket. A kriminológiai kutatások módszerei – a következő, 180. oldalon található – ábrában láthatók.

a) Az **életrajzi módszer**, valamint az **esettanulmány** is lényegét tekintve egy-egy személy életkörülményeit, életútját, vagy valamely tanulságos bűnesetet a monográfia alaposságával feldolgozó tanulmány. (Például egy kábítószerfüggő életútja a kezdetektől az elvonókúráig, vagy valamely jelentős bűncselekmény mindenre kiterjedő leírása, elemzése.)

Noha a kriminológia ezt a módszert nem sorolja a leggyakrabban alkalmazottak közé, mégis előfordul. A ritkább használat oka, hogy noha az egyedi eset is hordozhat általánosítható elemeket, mégis gyakran keverednek az újságírói megoldások a tudományos egzaktságú közelítésekkel. Ugyanakkor talán ez az a kriminológiai „műfaj”, amely széles olvasóközönség számára is kedvelt olvasmány, mert átmenet az igényes formában megírt krimi és a tudományos analízis között. Ezért a megtörtént bűneset narratív sodrása feledteti a kriminológiai szempontú elemzés elkerülhetetlen dramaturgiai szárazságát.

b) Az **összehasonlító módszer** már sokkal ígéretesebb. Itt ötvöződik a kriminológiai mérés azzal a további információs többlettel, hogy időben (egy másik évben, korban), vagy térben (másik területen, országban) azonos módszertani elvek alapján mért adatok kontrasztosan együtt szerepelnek. Végeredményét tekintve ez nem önálló kutatási módszere a társadalomtudománynak, de mint információs többletforrás kedvelt megoldásnak számít.

c) A **dokumentum- és tartalomelemzés**, mint együttes halmaz, közös voltát az a lehetőség alapozza meg, hogy elsődlegesen nem kriminológiai kutatási céllal gyűjtött információk máshol is keletkezhetnek, pontosabban a más szempontokból összeállt adatbázis hordozhat kriminológiai szempontból is releváns összefüggéseket, ha azokat sajátos, immár tudományos elveket érvényesítő nézőpontból újra feldolgozzák.

c/1) A **tartalomelemzés** leggyakrabban alkalmazott területe a különféle médiumok bűnözésábrázolásának áttekintése. (Például milyen nyelvi megoldásokkal, milyen illusztrációkkal dolgozik a bulvár, és milyennel egy közszolgálati médium? Előfordulnak-e előítéletes tendenciák, stigmatizációs megoldások, sugallt szempontok?)

Jó példa a tartalomelemzésre Fekete és munkatársai (1994) német-magyar összehasonlító vizsgálata, melyben azt mutatják be, hogy az öngyilkossággal kapcsolatos attitűdök hogyan térnek el a két kultúra tömegtájékoztatójában.

c/2) Előfordulását tekintve az egyik legelterjedtebb adatgyűjtési forma, hogy a büntetőeljárás során keletkezett aktákat **ügyirat kutatás** formájában rendre átvizsgálja a kutató, és az előre összeállított, többnyire sztenderdizált kérdésekre keres választ az iratokban. Ebben az esetben általában azok a szempontok bírnak különös jelentőséggel, melyekre nem terjed ki a más elveket érvényesítő bűnügyi statisztika figyelme. (Például megfigyelhető-e összefüggés a fiatalok bűnelkövető magatartása és az iskolai teljesítménye, vagy a szülők nevelési stílusa és a visszaesés között?)

c/3) A **bűnügyi statisztika** rendszeresen gyűjtött adatbázisa számtalan kedvelt hivatkozási, viszonyítási, illusztrációs lehetőséget kínál, de egyúttal magában hordozza korlátait is. A tárgyhoz kötöttség értelemszerűen leszűkíti azt a mozgásteret, amivel dolgozni lehet, továbbá mivel ezek az adatsorok „működési statisztikák” is, vagyis az adatokat készítő szervek munkáját, törekvéseit, problémáit is magukon hordozzák (lásd például a rendőrségi szelekció fogalomkörét), ezért a felhasználónak mindig tekintetbe kell venni a valóságtükrözési fokukat, melyek időnként erősen relativizálják használhatóságukat (Korinek, 1996:81).

d) Az eddig tárgyalt megoldások valójában csak tágran értelmezve számítanak kriminológiai kutatómódszernek. Szűken értelmezve a technikát, leginkább a **megkérdezés** számít annak, amikor a kutató az eddig még mások által nem vizsgált témáról ismeretekkel bíró személyeket kérdez meg. Célszemélyeit tekintve lehet **lakossági megkérdezés** vagy felmérés, és **szakértői megkérdezés**. Az előbbinél az általában csak átlagos ismeretekkel

rendelkező állampolgárok a válaszadók, a szakértői megkérdezésnél specialisták. (Például az áruházi lopások kutatásánál áruházi detektívek tapasztalatai.)

Figyelemmel arra, hogy a kriminológiai kutatások meghatározó hányada lakossági megkérdezés, ezzel bővebb terjedelemben kell foglalkozni. Lényegét tekintve az az adatgyűjtési módszer, amikor a megkérdezettek a kérdőíven, vagy szóbeli interjú során (esetleg telefonon) feltett kérdésekre válaszokat adnak. A szóba jöhető összes válaszadót alapsokaságnak, populációnak nevezzük, az ebből az elméletileg elképzelhető tömegből megfelelő eljárással kiválasztott reprezentációs részt pedig mintasokaságnak, vagy egyszerűen mintának. Ahhoz, hogy a minta valóban tükrözze az alapsokaság minden lényeges jellemzőjét (reprezentatív legyen), a minta összeállításához külön technikák használatosak, melyek legfontosabb szempontja, hogy a mintába kerülés valamely fázisában minden részelemnek azonos eséllyel kell rendelkeznie.

A minta méretét (elemszámát) a vizsgált probléma szokta meghatározni, például a ritkán előforduló büntettek esetén nagyobb méretű mintasokaság képes csak az alapsokaságot reprezentálni. A mintaelemszám meghatározására a matematikai statisztika becslésméleti tételei szolgálnak eligazításul. Technikailag annak igazolása a cél, hogy a legfontosabb paraméterek eloszlása mind a mintasokaságban, mind az alapsokaságban szignifikánsan nem tér el egymástól (Korinek, 1988:59–64). A különböző okból sikertelen megkérdezések (válaszmeztagadás, rossz cím stb.) miatt számolni kell kiesésekkel, melyek mértéke szoros összefüggést mutat a vizsgált problémakör érzékeny voltával (Korinek, i.m., 1988).

A lakossági minták összeállítására különféle nyilvántartások kínálnak lehetőséget. Például az 1982-ben Baranyában végrehajtott latens bűnözési vizsgálatnál a rendőrség személyazonossági nyilvántartása (Korinek, i.m., 1988), vagy az 1992-es baranyai bűnözési félelmi vizsgálatnál a Belügyminisztérium lakcímnnyilvántartása (Korinek, 1995:102–103). Mindkét felmérésnél az 1%-os mintanagyság biztosította a nemzetközi sztenderdekben elvárt mértéket.

A leggyakrabban alkalmazott adatgyűjtési megoldás a megkérdezés, vagy interjú, melynél a tematizált kérdéseket egy erre kiképzett személy (kérdezőbiztos) teszi fel, majd jegyzi le a kapott válaszokat (általában az

interjúalany jelenlétében), vagy ritkábban telefonon keresztül történik a kikérdezés. Közszeretnek örvend az úgynevezett önkitöltős kérdőív, amit többnyire a kérdések kényes természete miatt, vagy költségtakarékoságból kérdezőbiztos közbeiktatása nélkül maga a megkérdezett tölt ki. Ez a megoldás jó lehetőséget nyújt arra is, hogy a válaszadó személye ismeretlen maradjon (anonim felmérés).

Terjedőben van az internetkapcsolatokra építő online-megkérdezés. Olyan esetekben nyújt jó segítséget, ahol a válaszadó nem kívánja felfedni magát (például nemi bűncselekmények sértettjei). Nem elhanyagolható korlátja viszont, hogy a válaszok nem ellenőrizhetők, továbbá a minta reprezentativitása sem biztosítható megnyugtatóan, amíg az internetezők eloszlása inkább a fiatalabb korosztályok felé aszimmetrikus (Treibel-Funke, 2004:146–151).

A kérdőív tartalmazhat nyitott vagy zárt, esetleg a kettő kombinációjaként úgynevezett vegyes kérdéseket. Nyitott kérdésnek nevezzük, amikor az interjúalany maga fogalmazza meg a feltett kérdésekre az adandó választ, zártnak, amikor a felkínált lehetőségek közül választ, esetleg vegyes, amikor a zárt válaszlehetőségek után megtalálható egy „egyéb, éspedig...” megoldás, melyre az interjúalany szabadon válaszol.

Különösen kedvelt megoldása az interjú a latens bűnözési kutatásoknak, melyek az ábrában látható tettes-, áldozat-, vagy informátor-megkérdezés formájában várnak információt a hatóság tudomására nem jutott jogsértésekről (Gönczöl–Korinek–Lévai, 1996:76–77; illetve Korinek, 1988:22–34).

Ismert továbbá az úgynevezett mélyinterjú fogalma, mely megnevezés a pszichológiából terjedt át a társadalomtudományi területre. Lényege, hogy a szakember csak lazán definiált, általában kötetlen beszélgetést folytat az interjúalannal, és sorolja a szaktudomány „puha” vagy „strukturált” válfajba attól függően, hogy mennyire tisztázott és konkrét kérdésekre várja a választ a mélyinterjúban (Tauber, 1996:48).

e) *„Mind a tudományban, mind pedig a köznapi életben megfigyelés alatt azt az időbeli folyamatot értjük, amikor egy szemlélő egy adott tárgyat irányítottan, vizuálisan észlel.”* (Atteslander, 1991:95) A társadalomtudományi kutatásban mindez azzal a többlettel érvényesül, hogy a megfigyelő tevékenységét

célzottan és tervezett módon hajtja végre, továbbá amit figyel, ahhoz meghatározott relevanciarendszerrel és előzetes ismeretekkel viszonyul.

Johannes Feest például 1969-ben, miután egy hónapig tanított egy német rendőriskolában, hat hónapon keresztül vett részt rendőri járőrtevékenységben, rendőrőrs munkájában és a bűnügyi rendőrségen. Célja a rendőrök informális munkamódszerének megismerése volt. A legfontosabb tapasztalatai:

- A rendőrök paraszti, vagy szakmunkási környezetből származnak, és alapfokú előtanulmányok után lépnek rendőri szolgálatba. A rendőriskolában összegyűjtött ismereteket fölöslegesnek, valóság-idegennek tartják. Szerintük az igazán hasznos tudást csak a gyakorlatban lehet megszerezni.
- Az úgynevezett „rendőri szubkultúra” szokásait, cselekvési modelljeit egymástól sajátítják el, így például a bajtársaikkal való szolidaritást, amit egyaránt érvényesítenek a potenciálisan veszélyes külvilággal, de az előljáróikkal szemben is.
- A szakmai rutin alapján magukban gyanúsított ismérveket alakítanak ki. Az így kinéző személyeket gyakrabban igazoltatják. Ezt mindenekelőtt a ruházat és a viselkedés alapján döntenek el (Feest–Blankenburg, 1972).

A kriminológiai kutatásban azért viszonylag elterjedt a megfigyelés, mert a kriminális relevanciával bíró emberi magatartásokat az elkövetők általában nem nyilvánosan hajtják végre, így ennek pontos körülményeiről nehéz objektív ismereteket kapni.

„A résztvevő megfigyelés a személyek viselkedésének természetes környezetükben való megtervezett tanulmányozása, olyan megfigyelő által, aki a dolgok alakulásában maga is részt vesz, és akit a megfigyelt cselekvési tere részének tekint.” (Friedrichs, 1973:288) Ez a meghatározás arra az esetre érvényes, amikor nyílt formában a kutató a természetes szituációba illő szerepet vesz fel és annak megfelelően viselkedik.

A szakirodalom számtalan olyan példát ismer, hogy kutató „beépült” bűnözői környezetbe (Whyte, 1999; Wallraff, 1987), galeribe, ahol hosszabb időt eltöltve közvetlenül módja volt tanulmányozni bűncselekmények keletkezését, lefolyását.

A kriminológiai módszertan eszköztárában ez a megoldás szokta kapni a legtöbb ellenvetést. Maga az ötlet (beépülni egy szociálisan idegen környezetbe, azt megfigyelni, majd beszámolni róla) hordoz ugyan bizonyos

természettudományos igényű objektivitást, de felvet ugyanakkor jó néhány nehézséget is.

Az első gond mindjárt a beilleszkedés problémája. Mivel itt eltérő, vagy kifejezetten csoportidegen kultúráról van szó, ennek tökéletes sikere kétséges. A kriminális magatartásmód felvétele, hogy a beilleszkedés tökéletesnek tűnjön, részint időráfordítási, részint etikai, és végül jogi problémákat vet fel.

A tökéletes hihetőség elérése nyilván csak lassú folyamat eredménye lehet. Az etikai és jogi problémákat összevonva Metzger – Pregizer (1974:230) szerint a kutató *„három tekintetben is bűnössé válik: először az áldozattal szemben, másodsor a megfigyelési tárgyával szemben, akinek lehetőség szerint néhány év börtönt takaríthatott volna meg, harmadszor pedig önmagával szemben, ami a büntetőjogi felelősségét illeti.”* A kutató, ez utóbbi gondolatot továbbvive, még a „nil nocere” („ne árts”) kutatási etika elvével is összeütközik (különösen, ha meggyőzően akar viselkedni mondjuk egy galeriben, amely járókelők összeverésére szakosodott).

Ismert ezen túl a rejtett megfigyelés mint másik megoldás, mikor például rejtett kamerákkal rögzítik jogsértések lefolyását a közterületeken. Ennek ellenzői általában személyiségi jogi, adatvédelmi ellenvetéseket szoktak tenni.

f) A **kísérlet** mint szóba jöhető utolsó társadalomtudományi vizsgálati eljárás lényege: ellenőrzött feltételek mellett végrehajtott megfigyelés. Tekintettel arra, hogy ellenőrzött feltételeket legegyszerűbb mesterségesen létrehozni, ennél fogva a körülményeket a kutató szándékoltan és tervszerűen teremti meg.

Az első válfaja, a **terepkísérlet** körülményeit tekintve még nem számít teljesen „művi” rekonstrukciónak. Ennek bemutatására álljon itt Blankenburg német terepkísérlete, melyben az önkiszolgáló üzleti lopások latenciaszintjét kívánta modellezve megismerni.

Átlagos munkanapokon délután 15 és 18 óra között egy freiburgi nagy élelmiszer-kereskedelmi vállalat önkiszolgáló üzleteiben 40 bolti lopásból álló sorozatot folytattak le két „tolvaj”-jal és egy „figyelő”-vel. A lopást olyan ügyetlenül kellett kivitelezni, ahogy azt egy gyakorlatlan tolvajtól elvárnánk. A „tolvaj” és a „figyelő” viselkedését előre pontosan sztenderdizálták.

A kísérletben Blankenburgot a következő dolog érdekelte: „*a tette vonatkozó latens arány: mekkora a kockázata egy bolti tolvajnak arra, hogy felfedezik, és ez mely feltételektől függ?*” (Blankenburg, 1973:126) Az eredmények lehangolóak voltak: a tervezett 40 lopásból 39-et nem fedeztek fel, és egyet nem hajtottak végre, mert a tolvaj úgy érezte, hogy figyelik. A következtetéseket a „figyelő” adataiból vonták le, például az üzlet felépítése, a személyzet és a vásárlók magatartása stb.

A kísérlet másik válfaja a **laboratóriumi kísérlet**, amikor a kutató arra törekszik, hogy az általa elképzelt kísérleti szituációt a lehető legtökéletesebben állítsa elő, s ugyanakkor a külvilág minden esetleges zavaró behatását kizárja.

Zimbardo híres amerikai laborkísérletében egy olyan „börtönt” hozott létre, melynek a cellái, egyenruhái, munkabeosztása, vezényszavai egészen a „rabok” börtönbeli befogadása előtti tetvetlenítésig megfeleltek a valódi börtön atmoszférájának és gyakorlatának. Célja (rejtett kamerák és mikrofonok segítségével) annak megfigyelése volt, hogy a szimulált börtönben az újsághirdetésre jelentkezett kísérleti személyek közül véletlenszerűen kiválasztott „börtönőrök” és „rabok” milyen módon és feltételekkel vesznek fel a szerepüknek megfelelő viselkedést.

A laborkísérlet legfontosabb tapasztalatai voltak:

– a kísérletet a tervezett idő előtt, hat nap után félbe kellett szakítani, mert a „rabok” között nagy számban fordult elő pszichikai károsodással fenyegető szorongás, depresszió, sírógörcs, másokon a passzivitás, apátia és az úgynevezett „tanult tehetetlenség” tünet-együttese; (Atkinson, 1997:429–430)

– a „felügyelők” viselkedésében ugyanakkor gyakran fordult elő tervezetlen és céltalan szidás, fenyegetés, megalázás, többen annyira megkedvelték szerepüket, hogy igazán sajnálták, hogy abba kellett hagyniuk a kísérletet. S mivel a „felügyelők” egyharmada kifejezetten agresszívvá vált, a kísérletvezetőnek felelősséggel be kellett látnia, hogy a szituáció modellezése túl jól sikerült, és előre nem látható olyan káros mechanizmusokat indított be, melyek meghaladták a tudományos kísérlet szakmailag ésszerű határait (Haney és mtsai., 1973:69–97).

Mind a terep-, mind a laborkísérlet vonzó abból a szempontból, hogy a természettudományos egzaktságra sóvárgó kriminológus végre olyan

helyzetben tanulmányozhatja a deviáns magatartást, amely szinte mindenben megfelel a valódi élethelyzeteknek. Ettől függetlenül számtalan körülmény relativizálja ezt a látszólag ideális megoldást. Mindenekelőtt látni kell, hogy a valóság modellezése, minden változó rekonstruálása megvalósíthatatlan. A kísérletben részt vevő valamennyi személy számára lehetetlen megteremteni azt az élethelyzetet, hogy ők is elhiggyék, hogy most valódi bűncselekmény-szituációban cselekednek. További ellenvetésként merülnek fel az embereken végzett kísérletek morális korlátai, melyeket egy-egy kísérlet alkalmanként megszeghet.

Összességében a kísérlet – ha korrektül végzik – számszerű egzaktságú eredményt ritkán hoz, de arra alkalmas, hogy megsejtsük az emberi viselkedés néhány rejtett – akár kriminális – összefüggését.

A kiválasztott kutatási módszer segítségével végzett kutatást a fentiek után időbeli szemlélet alapján hosszmetzeti (longitudinális), vagy keresztmetzeti (transzverzális) csoportba sorolhatjuk. Hosszmetzeti vizsgálatról beszélünk, ha a jelenséget tartósan, hosszabb időtartamon keresztül fejlődésében vizsgáljuk (például egy személy, vagy korcsoport bűnözési karrierjét). Míg keresztmetzeti az analízis, ha a folyamatból egy időpontot kiragadva egy konkrét időpontra nézve hajtjuk végre, mintegy pillanatfelvétalként az adott állapot felmérését (például a lakosság beállítódása a halálbüntetésről).

A kriminológia tudásanyaga természetesen gyarapszik minden, a társ- és határtudományok kriminológiai vonatkozású tapasztalati eredményével. S noha eddig a kriminológia módszertanát elsősorban mint tömegészleléses apparátust értelmeztük, meg kell említeni a bűnelkövetőt, mint egyedi, élő személyt vizsgáló kriminálpszichológiát. Ennek speciális módszertana a vonatkozó pszichológia szakkönyvekben megtalálható.

8. A választott módszer operacionalizálása és ellenőrzése

A fent vázolt módszertani választék tudományos értelemben arra jó a kutatónak, hogy végiggondolva a vizsgált kérdéskört (például a lakossági feljelentési magatartást) a szóba jöhető adatszerzési módok közül (megkérdezés, kísérlet stb.) az optimálisan leginkább megfelelőt választhassa. S mivel már a kutató az adott témának egy egész hipotézisrendszerét összeállította, a

most következő operacionalizálási fázisban az a feladata, hogy olyan kérdéseket fogalmazzon meg, melyekre kapott válaszokból a hipotézisei igazolhatók vagy cáfolhatók legyenek.

Tekintettel azonban arra, hogy a kriminológiában a kvalitatív fogalmak dominálnak (például a rendőrség munkájával való elégedettség, a bűnözési vagy a félelmi szint megítélése), ezeket egy konkrét vizsgálatnál (többnyire megkérdezésnél) olyan jellemzőkkel kell helyettesíteni, melyek tapasztalatilag kezelhetők és mennyiségileg pedig mérhetők.

Például a bűnözési szint mérésére alkalmas, ha három válaszlehetőség felkínálásával („emelkedik, nem változik, csökken”) lehetőséget kap a válaszadó tapasztalatainak közreadására. Bonyolultabb a helyzet, ha a fogalmat nem lehet operacionalizálni (például az egyéni szorongásról a megkérdezett részéről nem várhatunk szakszerű és egzakt ismereteket, még kevésbé válaszokat). Ilyen esetekben indikátorokat célszerű alkalmazni, olyan beállítódásra, szokásra, érzelmekre rákérdezni, amiből jól lehet visszakövetkeztetni magára az eredeti fogalomra.

A szorongás példájánál maradva, ezt célszerű például a bezárkózási magatartáson, mint indikátoron keresztül a következőképp vizsgálni: *„Ha egyedül van otthon, rá szokta-e zárni a zárat?”* (Korinek, i.m., 1988) A kapott válaszokból már valamilyen fokban megbecsülhető az illető félelmi-szorongási szintje is anélkül, hogy használtuk volna magát a szorongás kifejezést.

Ezt követően kerül sor magának a felmérési módszernek (például egy kérdőíves felmérésnél a kérdőívnek) a felülvizsgálatára, hogy a választott módszer és eszköz minőségi szempontból alkalmasnak ígérkezik-e a kívánt cél elérésére. Ennél három elv betartásának ellenőrzése kívánatos:

a) Megbízhatóság (reliabilitás) elve alatt azt értjük, hogy a választott mérési eszköz újbóli alkalmazáshoz, ugyanolyan feltételek mellett esetleg más kutatók számára is ugyanolyan válaszokat eredményez.

Az 1992-es baranyai önkitöltős, anonim latens bűnözési vizsgálatban az úgynevezett „re-testing” módszerrel arra kerestünk választ, hogy a megkérdezettek mennyire esetlegesen adták meg a válaszaikat. Ennek érdekében elkülönítettük azokat a postai úton beérkezett kérdőíveket, amelyekre (kéretlenül) a probandus a nevét is ráírta (20 esetben), majd a beérkezés

után 12–20 nappal felkereste őket egy megfelelően kioktatott kérdezőbiztos azzal a kegyes hazugsággal, hogy sajnálatos módon elkallódott a kérdőíve, ezért szíveskedjen újat kitölteni. Az összehasonlító vizsgálatok 80%-os konzisztencia-arányát megnyugtató eredménynek lehetett elkönyvelni a kérdőív megbízhatóságáról.

b) Az érvényesség (validitás) azt jelenti, hogy ellenőrizni kell, hogy valóban azt mérjük-e, amit szeretnénk. (Például ha fiatalokat drogfogyasztási szokásaikról kérdezzük, figyelembe kell venni, hogy a válaszadók között lehetnek olyanok is, akik csak állítják magukról (divatból?), hogy fogyasztottak már kábítószer, ezért itt ellenőrző kérdések beépítése célszerű.)

c) Hitelesség (konfidencia) alatt pedig azt a követelményt értjük, hogy a mérési eredmények a mérést végző személytől függetlenek legyenek, más kutatók által megismételve a kutatási módszert az eredmények ne változzanak. (Például Robinson és Rohde 1946-ban végrehajtott egy vizsgálatot, amelynél úgy találták, hogy a zsidónak gondolt kérdezőbiztosok lényegesen kisebb arányban kaptak antiszemita válaszokat [Schwind, 1997:159].)

Mindezek után elméletileg már sort lehet keríteni a konkrét adatfelvételre, melyet megelőz esetleg a „Pilot-study” vagy próbafelmérés, ahol egy egész kis mintasokaságon még egyszer ellenőrzik a választott eszközöket, módszereket és követi az adatfeldolgozást, melyben a kapott eredményeket összesítik.

9. Az adatok kiértékelése

A kiértékelés fázisa öt lépésben szokott történni.

a) Az adatok alapkiértékelése, leírása. Itt különböző elemi leíró statisztikai programok segítségével megismeri a kutató az adatbázisát. Középpértékeket (százalékokat), megoszlást, szórást számol, táblázatban, ábrákban, áttekinthető formában mutatja be, hogy a vizsgált jelenségről milyen képet nyert.

b) Hipotézis-ellenőrzés, melynek során második lépésként bonyolultabb összefüggések vizsgálatára kerül sor. A matematikai statisztika úgynevezett nullhipotézis-vizsgálatával annak bizonyítása (vagy cáfolata) történik, hogy az egyes változók milyen kapcsolatban állnak egymással. Ezt követően

szignifikanciateszt, faktor- vagy diszkriminancia-analízis segítségével a kapott adatok bonyolult struktúrájának, kapcsolatrendszerének feltárása történik (Korinek, i.m., 1988; Korinek, i.m., 1995).

c) A kapott eredmények értelmezése fázisában már inkább a kutató fantáziája, interpretációs, intuíciós, kombinációs készsége kerül előtérbe. Szakmai invenciója szerint a felismert összefüggéseket végig gondolja, rögzíti.

d) A kutatás kiinduló kérdéseinek megválaszolása lényegében nem különül el fizikailag (legfeljebb logikailag) az előző ponttól. A kiinduló példán illusztrálva az elképzelhető válasz a lakosság versus rendőrség együttműködési hajlandóságára hozzávetőlegesen az lehet, hogy a megkérdezett válaszadó feljelentési készségét az alábbi tényezők határozzák meg: 1. az elszennvedett jogsértés mértéke, 2. kételkedés a felderítés eredményességében, 3. a nyomozó hatóságok munkájával kapcsolatos kifogások (Korinek, i.m., 1995).

e) Az alkalmazási javaslatok megfogalmazása. Figyelemmel arra, amit az elején a gyakorlat és az elmélet viszonyáról mondtunk, e végső szakaszban a kutató lelkiismerete, szakismerete és valóságismerete szerint gondolja tovább a nyert eredményeket és próbálja meg „operacionalizálni” ismereteit, hogy ezzel gazdagodjon például a bűnüldözés hatékonysága.

Irodalom

Atkinson, R. L. – Atkinson, R. C. – Smith, E. E. – Bem, D. J. (1997): *Pszichológia*. Osiris, Budapest

Atkinson, R. – Hildgar, E. R. (2005): *Pszichológia*. (Harmadik, átdolgozott kiadás.) Osiris, Budapest

Atteslander, P. (1991): *Methoden der empirischen Sozialforschung*. 6. Auflage. Berlin, New York

Babbie, E. (2003): *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. (Hatodik, átdolgozott kiadás.) Balassi Kiadó, Budapest

Blankenburg, E. (1973): *Die Selektivität rechtlicher Sanktionen. Eine empirische Untersuchung von Ladendiebstählen*. In: Friedrichs, J. (szerk.): *Teilnehmende Beobachtung abweichenden Verhaltens*, Stuttgart

- Boros J. – Csetneky L. (2002):** *Börtönpszichológia.* (Második, átdolgozott kiadás.) Rejtjel Kiadó, Budapest
- Feest, J. – Blankenburg, E. (1972):** *Die Definitionsmacht der Polizei.* Strategien der Strafverfolgung und soziale Selektion, Düsseldorf
- Fekete S. – Schmidtke, A. – Marton K. – Kóczán Gy. (1994):** *Öngyilkossággal kapcsolatos attitűdök a tömegtájékoztatóban: német-magyar összehasonlító vizsgálat.* In: *Devianciák Magyarországon.* (Összeállította: Münnich I. – Maksony F.) Közélet Kiadó, Budapest
- Friedrichs, J. (1973):** *Methoden empirischer Sozialforschung.* Hamburg
- Funk, A. (1990):** *Die Veränderung im Strafverfolgungssysteme in ihrer Bedeutung für eine kritische Lehre der Kriminologie.* In: *Kriminologisches Journal*, 1990/4.
- Gönczöl K. – Korinek L. – Lévai M. (1996):** *Kriminológiai ismeretek, bűnözés, bűnözéskontroll.* Corvina, Budapest
- Haney, C. – Blanks, C. – Zimbardo, P. (1973):** *Interpersonal Dynamics in a Simulated Prison.* In: *International Journal of Criminology and Penology* 1.
- Kaiser, G. (1993):** *Kriminologie. Eine Einführung in die Grundlagen.* 9. Auflage. Heidelberg
- Kerner, H-J. (1991):** *Kriminologie.* In: Kerner, H-J. (szerk.): *Kriminologie Lexikon.* 4. Auflage, Heidelberg
- Korinek L. (1988):** *Rejtett bűnözés.* KJK, Budapest
- Korinek L. (1995):** *Félelem a bűnözéstől.* KJK, Budapest
- Korinek L. (1996):** *A bűnözés visszatükröződése. Látens bűnözés, bűnözésábrázolás, félelem a bűnözéstől.* In: Gönczöl – Korinek – Lévai: *Kriminológiai ismeretek, bűnözés, bűnözéskontroll.* Corvina Kiadó, Budapest
- Merton, R. K. (1985):** *The Sociologie of Science Theoretical and Empirical Investigation.* Chicago, 1973 (német fordítása): *Entwicklung und Wandel von Forschungsinteressen. Aufsätze zur Wissenschaftssoziologie,* Frankfurt am Main
- Metzger – Pregizer, G. (1974):** *130 Jahre Gefängnis, oder: Wo liegen die Grenzen der teilnehmenden Beobachtung?* *Kriminologisches Journal*
- Sack, F. (1990):** *Das Elend der Kriminologie und Überlegungen zu seiner Überwindung. Ein erweitertes Vorwort.* In: *Strafe, Strafrecht, Kriminologie* von Robert, Frankfurt am Main
- Schwind, H-D. (1997):** *Kriminologie. Eine praxisorientierte Einführung mit Beispielen.* 8. Auflage, Heidelberg

Tauber I. (1996): *Kutatási módszerek a kriminológiában.* In: Gönczöl K. – Korinek L. – Lévai M. (szerk.): *Kriminológiai ismeretek, bűnözés, bűnözéskontroll.* Corvina Kiadó, Budapest

Treibel, A. – Funke, J. (2004): *Die internetbasierte Opferbefragung als Instrument der Dunkelfeldforschung – Grenzen und Chancen.* Monatsschrift für Kriminologie und Strafrechtsreform. 2/2004

Wallraff, G. (1987): *Legalul.* Magvető, Budapest

Whyte, W. F. (1999): *Utcasarki társadalom.* Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest